

a mozzanatok azonban nem elég érzékletesek, nem elég személyesek, nem eléggé kézzelfoghatók, sok általánosságot, elmosódó, bizonytalan vonásokat tartalmaznak.

Van a kötetben egy 1959-re datált megrázó és gyönyörű, litániázó föl-sorolásból álló vers, a *Hallgatag üzenet egy távoli költőtárstól*. „Hallgatok fáradottak esti tűnődésével, akik egyre óvatosabban mondják ki: kenyér, só, szerelem, élet” — kezdi a verset, majd így fejezi be: „hallgatok, mert a hallgatás is beszél helyettem; / hallgatok, mert tudom, hogy egyszer nekem kell felelnem; / hallgatok, mert a kép is beszél a keretben; / hallgatok, hogy a szavak érvényét visszaszerezsem; / hallgatok konokul, egyre beszédesebben.” Fehér Ferencre a legteljesebb, a legtökéletesebb, a legfájdalmasabb hallgatás borult rá, a shakespeare-i „többi néma csend”, a halál utáni, az emberi szót örökre elnémító. A költő többet nem szólalhat meg, többé nem írhat verset a hallgatásról sem. Ám Fehér Ferencnek ez az elhallgatása minden korábbi szavánál beszédesebb, hozzánk szóló, válaszra, visszhangra kényszerítő hallgatás. (*Magvető és Forum Könyvkiadó, 1989.*)

TÜSKÉS TIBOR

Harmadkor antológia, 1989

A *Harmadkor* díjjal is kitüntetett, elismert antológia. Szerzőit, mint magukról mondják, leginkább a fiatalság életrajzian esetleges kapcsolata köti össze, de azért más valami is: ars poeticájuknak a személyességre és a minőségigényre koncentrálódó természete. Vers, esszé és elbeszélés nem válik külön a ciklusok rendjébe s szinte mindegyik művelt, tudatos szerző alkotása. Egyszerre művelik és értelmezik az irodalmat. Szinte valamennyiükre illik némileg Bagossy László jellemzése Doubletta nevű hősnőjéről, ill. ennek apjáról: „perfekten beszél entellektüelül”. Fásultság és szorongás érződik a hangjukban, szerelem helyett madarakat nézegetnek. „Még hátravan minden, azonosítom képzelődéseim termékeit, mintha ezzel valami különös, változékony bánatot ápolnék, melyet, mint simára sodort kavicsot, vágigjártatok a légutaimon.” Podmaniczky Szilárd e sorai, némi képi zavarosság ellenére, végül is találóan jellemzik azt a fanyar közérzetet, örömet hazudó bánatot, érzékeny öntetszergést és „méregzöld kételyt”, amely az értelmes tevékenység lehetőségének hiányában egész nemzedékek dezillúziójának nem elsősorban rajtuk múló indokává nő. Ugyanerről az élelményről ad számot Kósa Imre *Különleges vagdalthús* c. prózája, amely a naplóírás lehetetlenné válását tárgyalja egy olyan kort jellemezve, amikor a napló sorai csupán „kicsi és üres beképzeltéssé állnak össze (vissza)”, és egy nyugat-európai út tanulságát „kudarckereső típusként” azzal a tőmondatlall összegezi, hogy meghülyülünk. Nincs élmény, az utazás, a tárlatlátogatás nem válik a személyiséget gazdagító tartalomává, és ami megmarad, az a létezés képtelensége, az abszurditás tudatosítása: „végre elővehetem a szakállas (nőt) kit éjjelente egy vödör sósavban (áztatok) vagy hangyasavban”. A Rossszal való szembeszállást elutasító Tolsztoj tézisével mutat rokonságot Balog Józsefnek ez a fájdalmas kifakadása: „csak magamban hiszek. / járni akarok a Földön. / gyűlöltem aki én vagyok. / és vödört és kendőt adok. / és nem állok ellent / és vizet adok. // a Gonosznak”.

Vallásossággal érintkező kultúrakritikai borúlátás jellemzi a kötetben közölt esszék zömét is. Czeslaw Milosz tragikus világlátásáról és katasztrófizmusáról ír Horkay Hörcher Ferenc. Kelet-Európáról — létezésünk terepéről — beszél, magyarázatot keresve „a Gonosz aktív jelenlétére a történelemben”, Hitler és Sztálin paktumára is célozva. Következtetései utópielleneseknek látszanak, mégis, mintha túlzott bizalmat vetne az önterápia lehetőségébe, a „valósággal való szembenézés” esélyébe. A Kert és a Város archetípusait idézi föl — Eisemann György inspiratív esszéjére hivatkozva — Piszár Ágnes. Ezek a princípiumok visszavezetődnek az apa-anya viszony óhatatlanul szexuális jelentést is tartalmazó viszonyára, olyan aggodalmat ébresztve az olvasóban, hogy a szexus és a mítosz túlságosan szoros összekapcsolása a szecesszióban és a szecessziós utópiákban részben öncsalás volt, és e tekintetben igen tanulságos az az idézet, amelyik az említett szerepkettősből az apa gondolatát eleveníti föl: „a szökés gondolata még inkább fokozta szédületünket: úgy éltünk a szobában, mint egy vonatfülkében”. Kevés kegyetlenebb leírást olvastunk a szecesszió világlátásáról, mint ebben a Danilo Kiš-től idézett szövegben. Később Solymosi Bálint írásában (*A mese alkonya*) bukkan föl a kert édeni, de egyben természetszerűleg sátáni motívuma, „a tájkép csapdája”, amely a puszta vegetáció posványába való belezuhanást is magába rejti.

Rövid, szellemes írás Pongrácz Tiboré Ibükosz darvairól, a Schiller híres versére utaló *Darvak Korinthosz fölött*. A történet talányosságát emeli ki, az emlékezet hamis tanúskodássá válását, és az emberi (történeti) emlékezetnek azt az igényét, hogy hihetővé tegye önmagát, tanút állítson igazsága mellett. A mitikus történet kivételes szépsége abból az erőfeszítésből ered, hogy a hit táplálja az igazolás lehetőségét, hogy azt is hirül adjuk, átörökítjük, amit voltaképpen megalapozatlannak és reménytelennek tartunk. A végérvényesség fogalma, amely e novella utolsó mondatában jelenik meg, Csuha István Franz Kafkát (egy levelét) idéző és kommentáló prózájában is előfordul; igazán okos elemzés, túlmutat irodalmi eredetű alaptémáján, sőt nem csak állat és másik állat, majd állat és ember szerepkettősét írja le, hanem az egymást megfigyelés természetrajzát is, a tőlünk eltérő, tőlünk különböző lényekre (és ki nem az?) irányuló érdeklődésünk, tapasztalatszerzésünk kiszolgáltatott esendőségét. A végső konklúzióban talán van némi közhelyszerűség, bár a *majdnem* szó relativizáló jelentőségét itt is érdemes szem előtt tartani: „Ilyen az idő: majdnem mindent eltöröl.”

A kötet szerzőire jellemző tudatosított ismeretelméleti elbizonytalanodást címéhez (*A nyitott beszéd*) alkalmazkodó aforisztikus tömörséggel fogalmazza meg Keszthelyi András: „Az elmélet soha nem azt magyarázza, ha magyaráz egyáltalán valamit, ami van, hanem azt, aminek bizonyos körülmények között *lennie kellene*, vagy azt, ami meghatározott feltételek, fennállások folytán létrejött.” Az elmélet embere, mondja, lehetetlennek véli a jelen elméleti magyarázatát, és az irracionalizmust tekinti (nem mondhatni, hogy teljesen kritikátlanul, de vele arányos alternatíva nélkül), „a szubjektum történeti és metafizikai rossz közérzete” megfogalmazásának: az a veszély áll elő, hogy csak a múlttól vagy a jövőről gondolkodhatunk, csak a történeti rekonstrukció vagy a lehetőségek előteremtése, ill. szavatolásuk az esélyünk. A szerző a racionalizmus és az irracionalizmus közötti *par excellence* morális döntés kérdésénél szakítja meg gondolatmenetét, pedig úgy is lehetne gondolkodni e

fontos problémákról, hogy míg éljük az időben az életünket, folytonosan reflektálunk is rá (gondolkozva éljük meg a jelent), és hogy ez a gondolkodás éppen egzisztenciális átéltségében nem foglalható be racionális és irracionális mesterkéltséggel, sterilizált ellentétpárjába. „A hagyományos racionalizmus monologikus strukturáltságát egy dialogikus viszony váltja fel.” Rendben van, válaszaink nem véglegesek, véleményeinket párbeszéd során a másokéval kell összehasonlítanunk, de kerüljük el azt a veszélyt, hogy ily módon az örökös, bármit, értelmetlent kérdezés létjogát igazoljuk.

A teremtőképesség hiányára való állandó hivatkozás oda vezethet, hogy például a *keresztényi szeretet* szókapcsolatban a jelző „főlös cicomának” bizonyul Jakabffy Tamás érvelésében, holott itt a pogány szó vagy jelző logikus ellentétpárjáról van szó; van másfajta szeretet is, mint az, amely a krisztusi isten-ember egység hitéből táplálkozik, és az embert anyagi meghatározottságának meghaladására, transzcendentális hivatásának követésére biztatja. Az a tanulmány is (Hévizi Ottóé), amelyik Ezdrás próféta apokrif apokalipszisének elemzi, profán szemlélet jegyében fogant. Voltaképpen a keresztény dogmatika egyik legnagyobb paradoxonával próbál szembenézni a szerzője: a Rossz, a pusztulás, a halál szükségszerűségével, a teremtésnek ezzel összefüggő látszólagos paradoxitásával. Istenről azt leírni, hogy „halott”, részint közhely, részint hátha nem is igaz.

A *párbeszéd kudarcai* c. fejezetben fiatal értekezők vitázó, olykor szellemes írásai olvashatók Mátyás Ivánnak a lehetetlent megvalósítani akaró „ragyogó kudarcairól”, Oravecz Imre „doktriner korszakának” végéről. Megértés, megbocsátás is van ezekben a kritikákban, Szócs Gézáról azt írja például Kiss László, hogy „A valóság jéghegyei léket ütnek ennek a messzire kalandozó Költészetnek a bordái közé. (Sic.) A visszavonás azonban nem feltétlenül kudarc, hiszen bekövetkezése törvényszerű.” Finomkodó kultúrakritikába bűjtatott öntetszelgés is beletartozik a kötetben megnyilatkozó általánosító szkeptikus bírálatba, mindenféle ellenkező ítélet eleve visszautasításába. Vegyük példának *A vers joga a félelemhez* c. esszét. Mennyi tudatlanság, zavarosság, félrevezető álgondolat az állítólagos „hermeneutikai fölvilágosultság becsülete” jegyében. Leszapulni az ítélőerőt, a szakmai tudást, egyáltalán, a másik (netán a dologhoz jobban értő) ember ízlését, véleményét művekről, szellemi jelenségekről — fasisztának és kalmárlelkűnek nevezni a másként gondolkodót, aki történetesen nem a „mélyesges egzisztenciális döbbenet”, hanem józan ítélete és pártatlan kritikája jogán ragaszkodik álláspontjához (tudva azt, hogy tévedhet), sajnos, az ilyen heveskedés ellenérzést ébreszt, és nem tekinthető méltányos kritikai szempontnak. Középszerű versekről szóló apológiák és a kritikusoknak szóló fenyegetések nem jó útjelzők egy nemzedék helykeresésekor. Aligha csak a versnek, hanem sokkal inkább a kritikának van joga a félelemhez, vagy magyarul: oka a félelemre. (*A Harmadkor melléklete, Szeged, 1989.*)

CSÜRÖS MIKLÓS